

Lag Nederland in Frankrijk ?

Dr. Maurits Gysseling
Rijksuniversiteit Gent
Sint-Amandsberg (B)

Naar aanleiding van:

Albert Delahaye, *Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem (De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas Français, 1979, 197-218).*

In bovenvermeld artikel en ook in zijn lijvig boek (*Albert Delahaye, Vraagstukken in de historische geografie van Nederland, Zundert 1965, 580 blz.*) stelt de auteur dat de vele honderden plaatsnamen, riviernamen enz. die in de Oudheid en de Middeleeuwen tot de 11de eeuw vermeld worden in Nederland en (in zijn boek) in Noord-Duitsland, te kwader trouw daar gelokaliseerd werden en in werkelijkheid in Noord-Frankrijk lagen, vooral geconcentreerd in de streek van Calais-Sint-Omaars, met als centrum Tournehem. Het traditionele geschiedenisbeeld van Nederland in die vroege tijd is dus vervalst; in werkelijkheid lag alles en gebeurde alles in Noord-Frankrijk.

Het werk van Delahaye is hopeloos verouderd, omdat hij de *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta* van A.C.F. Koch en mijzelf, Tongeren 1950 (waarin een veel betere uitgave is bezorgd van de oude oorkonden van o.m. Utrecht en Sint-Bertijns te Sint-Omaars) en mijn *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, Tongeren

1960, waarin hij de oude grafieën en de preciese lokalisering van de plaatsnamen had kunnen vinden, slechts bij hoge uitzondering heeft geraadpleegd. Zijn betoog steunt voor een aanzienlijk deel op achterhaalde uitgaven en verouderde toponymische werken. Toch voelt hij zich genoodzaakt om op haast elke bladzijde zijn gal te spuwen tegen alle historici en alle toponymisten, die hij zonder onderscheid het etiket aartsvervalsers opplakt. Dat deze grootinquisiteur in de inleiding tot zijn boek voorwendt te zoeken naar „God, die de Absolute Waarheid is”, werkt irriterend.

De methode die Delahaye zelf toepast, herinnert aan die van de schijngeleerde Becanus uit de 16de eeuw, die beweerde dat het Nederlands de oertaal is van de mensheid en reeds in het Aards Paradijs gesproken werd. Want *Duits* (zoals de Hollanders in die tijd hun taal noemden) klimt op tot *d'oudste*, Adam is hetzelfde als *adem* (God blies hem leven in), enz. Het is voldoende dat een plaatsnaam in Nederland of Noord-Duitsland één of twee letters gemeen heeft met een plaatsnaam in Noord-Frankrijk, opdat het voor Delahaye „als een paal boven water” zou staan dat we „met zekerheid of met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid” tot identiteit zouden mogen besluiten. De Wezer is, als ze in de Oudheid of de vroege Middeleeuwen vermeld wordt, niet de Wezer, de grote stroom in Duitsland, maar de Wimereux in Noord-Frankrijk, enz.

Als Delahaye gelijk heeft, dan lagen de talrijke gouwen waarin Nederland en Noord-Duitsland in de merovingische en karolingische tijd territoriaal verdeeld was, niet geografisch naast elkaar maar waren zij verticaal boven elkaar opgesteld. Een toren van Babel.

Als Delahaye gelijk heeft - en zelf hamert hij voortdurend op deze conclusie - dan zijn Nederland en Noord-Duitsland in de Oudheid en de vroege Middeleeuwen een gat, een onopvulbaar gat. De lectuur van zijn boek wekt de indruk dat de ijstijd in Nederland en Noord-Duitsland tot de 10de eeuw geduurd heeft; tot de 10de eeuw was de huidige Belgisch-Nederlandse rijksgrens de grens tussen de Siberische toendra en de bewoonde, zelfs zeer dicht bewoonde wereld.

De kernvraag, waar zijn hele betoog om draait, is deze: was de *R(h)enus*, die in teksten uit de Oudheid en de vroege Middeleeuwen zo vaak vermeld wordt, de Rijn (zoals de geschiedenisvervalsers, die de toponymisten en de historici zijn, voorhouden), dan wel de Hem, een zuidelijke bijrivier van de Aa, waaraan Tournehem ligt?

In de optiek van Delahaye hield de Rijn onmiddellijk ten noorden van Keulen op. Onze voorvaders en ook de Romeinen hadden van de geografie van onze gewesten geen groter kennis dan wij hier thans hebben van de binnenlanden van Nieuw-Guinea, beweert hij meermaals in zijn boek. Daardoor hebben zij in de waan geleefd dat de Hem de benedenloop was van de Rijn. Aan de stelling, dat Rijn en Hem identiek zijn, verspilt Delahaye in zijn boek 57 bladzijden. Hoe de Romeinen er dan in slaagden om zulke pijlrechte wegen aan te leggen, en hoe zij de noordelijke rijksverdediging organiseerden, zijn vragen die Delahaye liever niet beantwoordt.

Het artikel dat ik nu schrijf betekent voor mij een groot tijdverlies en zonder het aandringen van de redactie van *De Franse Nederlanden* zou ik mij met dergelijke pietluttigheden nooit hebben beziggehouden. Ik heb geen lust om te bewijzen dat de Rijn de Rijn is en niets anders dan de Rijn.

De naam *la Hem* verschijnt volgens De Flou voor het eerst op de laat-18de-eeuwse kaart van Cassini. Vervolgens zijn er in de 19de eeuw talrijke vermeldingen. Hoogstwaarschijnlijk is de vorm *Hem* ontstaan door verkeerde splitsing van de naam *rivière de Tournehem*. Aan dergelijk geknoei met namen hebben de makers van onze eerste stafkaarten en hun voorlopers zich meermaals bezondigd. Er is geen enkel verband tussen de *R(h)enus* uit de Oudheid en de vroege Middeleeuwen en de Hem.

Delahaye identificeert namen van Romeinse versterkingen aan de Rijn grens met plaatsen gelegen zowel ten oosten als ten westen van de Hem. Daaruit volgt dat het Romeinse rijk zich noordwaarts uitstreekte zowel tot de oostelijke als tot de westelijke oever van de Hem. Het is gewoon krankzinnig.

Hoe Delahaye zich de geografie van Noord-Gallië in de Romeinse tijd voorstelt, illustreert hij door een natekening, op

de koft van zijn boek en ook op een losliggend kaartje, van de Peutingerkaart, met daarop zijn interpretatie van de namen. De Peutingerkaart is een lang uitgerekte reiskaart, met vermelding van de belangrijkste rivieren, wegen en halteplaatsen, samengesteld omstreeks 365 maar alleen bewaard in een vaak corrupte kopie uit de 13de eeuw. Een getrouwe reproductie van het Noordgallische deel van de Peutingerkaart kan men o.m. vinden in *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, I, 50, en bij D.P. Blok, *De Franken in Nederland*, Bussum 1974, 2de druk, 14-15. Op de Peutingerkaart vormt de *fl(uvius) Renus* de noordelijke grens van het Romeinse rijk. Ten noorden van de *Renus* wonen Germaanse volkeren als Franken, Chavaven enz. Jammer genoeg heet de Maas op de Peutingerkaart niet *Mosa*, maar *fl(uvius) Patabus*, een verwarring met de naam van de Batavi in de Betuwe. Tussen Rijn en Maas lopen twee Romeinse wegen, die aan de Hollandse kust samenkomen te *Lugduno*, en in het oosten te *Noviomagi* (= Nijmegen). Van *Noviomagi* gaat een weg zuidoostwaarts naar *Agripina* (= Keulen). Een andere weg steekt de Maas over bij *Ceuclum* (lees *Ceuclium*, = Kuik); hij gaat via *Blariaco* (= Blerik) en *Catualium* (= Heel) naar *Atuatuca* (= Tongeren).

Tussen Maas en Seine lopen diverse wegen, die aan de kust samenkomen te *Bononia* (= Beunen, Boulogne). De meest noordelijke daarvan loopt van *Bononia* via *Castello Menapiorum* (= Kassel), *Virovino* (lees *Viroviaco*, = Wervik), *Turnaco* (= Doornik) en *Pontescaldis* (= Escautpont) naar *Bacaco* (= Bavay). Een andere loopt van *Bononia* via *Tervanna* (= Terenbourg, Théroutanne), *Nemetaco* (= Atrecht, Arras) en *Camaraco* (= Kamerijk, Cambrai) naar Reims. De meer zuidelijke wegen zijn voor onderhavig betoog van geen betekenis.

Bij Delahaye blijft de *Patabus* de Maas. De *Renus*, van Keulen zuidwaarts, blijft de Rijn, maar ten noorden van Keulen wordt hij een denkbeeldige rivier waarvan de benedenloop, blijkens zijn tekst, de Hem is. Voor de van Boulogne uitgaande wegen behoudt hij de traditionele identificaties: Kassel, Wervik, Doornik enz. liggen immers in België of Frankrijk. Voor de twee wegen tussen *Renus* en Maas stelt hij echter geheel

nieuwe identificaties voor. Hij laat beide wegen uitgaan van Leulinghen, welke naam volgens hem ontstaan is uit *Lugduno*. In het oosten laat hij ze samenkomen niet te Nijmegen maar te Noyon. Aan de noordelijke weg plaatst hij Élinghen, Le Mat, Alembon, Fouqueselles, Lumbres, Fléchin, Laventie, Carvin en Roye. Aan de zuidelijke weg Ardres, Fiennes, Étaples, Campagne-lès-Hesdin en Montdidier.

Dit leidt Delahaye tot de absurde opvatting dat bv. Noyon, Montdidier, Étaples en Ardres ten noorden van de Maas liggen, en Noyon ten noorden van Bavay, Montdidier ten noorden van Escautpont, Étaples ten noorden van Wervik. Delahaye weet zelf wel dat het onzin is, maar wuift alle kritiek weg met de goedkope bewering dat de Romeinen nu eenmaal van Noord-Gallië een geografische kennis hadden die gebrekkiger was dan de onze van het binnenland van Nieuw-Guinea.

Een andere bron uit de Romeinse tijd is het itinerarium Antonini, samengesteld omstreeks 300 en bewaard in kopieën vanaf de 7de eeuw, die minder corrupt zijn dan die van de Peutingerkaart. Ook voor het itinerarium Antonini verzint Delahaye valse identificaties.

Grotesk is Delahayes identificatie van *Flevum* en *Almere*, vroegere benamingen van de Zuiderzee, met een persoonsnaam *Almarus*.

Het grote meer dat thans IJsselmeer genoemd wordt, heette in de Romeinse tijd *Flevum* en van ten laatste de 8ste eeuw tot in de 14de eeuw *Almere*.

De naam *Flevum* is een latinisering voor *Flewa(n)* en dit is gegermaniseerd uit *Pelewon*, hetgeen betekent „het overvloedige (water)“.

Pomponius Mela schrijft in 44 n.C. dat een rechterarm van de Rijn via een reusachtig meer (*ingens lacus*) dat *Flevo* genoemd wordt en na vervolgens een gelijknamig eiland (= Vlieland) omvat te hebben, naar zee stroomt. In 77 n.C. schrijft Plinius dat een noordelijke arm van de Rijn naar het meer (*lacus*) *Flevum* en een zuidelijke naar de Maas vloeit. De omstreeks 802 opgestelde Lex Frisionum verdeelt het Friese rechtsgebied in drie delen: tussen *Sinctala* (bij Kadzand) en *Fli*, tussen *Fli* en Lauwers, tussen Lauwers en Wezer. De *vita*

sancti Liudgeri, eerste helft 9de eeuw, gewaagt van een *Fleo fluvius*; de vita sancti Odulfi, begin 11de eeuw, van een *flumen quod dicitur Fle*. In Hollandse oorkonden vanaf de 14de eeuw wordt het water tussen de Zuiderzee en Vlieland, het Vlie genoemd. De naam is bewaard in die van het eiland Vlieland (1245, kopie 2de helft 13de, *Fle*).

Sedert ten laatste de 8ste eeuw wordt de Zuiderzee *Almere* genoemd, hetgeen „groot meer“ betekent.

Volgens de vita sancti Bonifatii, geschreven 755-768, vaart de H. Bonifatius van *Trehct* (= Utrecht) via een Rijnarm (ongetwijfeld de Vecht) en vervolgens een *stagnum* of *fretum* dat *Aelmere* genoemd wordt, naar Friesland, waar hij te Dokkum vermoord wordt. In de Utrechtse goederenlijst uit de 9de eeuw wordt het Almere vermeld tussen *Amuthon* (= Muiden) en de *Feht* (= Vecht) (Diplomata Belgica, 339). In 953 schenkt koning Otto I aan de Sint-Maartenskerk te Utrecht de tol te *Amuda* (= Muiden), de visserij in het Almere, landerijen langs de *Feht* (= Vecht) en te *Lona* (= Loenen) en *Eki* (= Ek). Volgens de vita sancti Odulfi uit het begin van de 11de eeuw vaart de H. Odulfus van *Traiectum* (= Utrecht) via de *sinus maris qui nuncupatur Almere* naar Staveren in Friesland. Het Almere wordt in de 10de eeuw en volgende eeuwen nog herhaaldelijk vernoemd als naam van de Zuiderzee. Deze laatste benaming duikt voor het eerst in 1340 op.

Delahaye diept de zaak niet uit maar identificeert het Almere zonder bronvermelding, naar „oude teksten“ (boek p. 173, artikel p. 217), met een *Almari vallum* in het Land van Bredenarde. De verzwegen bron is de *Historia comitum Ghisnensium* van Lambertus van Ardres, geschreven tussen 1194 en 1206 (1). Daarin wordt verhaald hoe een zekere Almarus een kasteel bouwde op een mote te Audruicq, die nog steeds Almaars wal genoemd wordt (*Unde ... locus ille Almari vallum vel agger ... appellatus est*). Almarus (uit *Athalmar*) is uitsluitend een persoonsnaam en wordt dan ook uitdrukkelijk als naam van een persoon vernoemd door Lambertus.

Flevum wordt door Delahaye, weer zonder bronvermelding, geïdentificeerd met *la Fleur*, waarmee volgens hem de streek van Calais-Duinkerke zou aangeduid worden. Ook dit komt

uit Lambertus van Ardres, die schrijft dat de burggraaf van Broekburg, naar het model van *Almari vallum*, een kasteel bouwde te Broekburg, het bemande met de bloem der ridderschap en het daarom ter bloem noemde (*Munitiois autem illius castrum ad Florem nominavit ... quia in illius castri munitioe militum et sagittariorum aliorumque bellatorum florem et electuarium ... intromisit.*)

In zijn artikel (p. 217) beweert Delahaye dat de Moeren op de Frans-Belgische grens een overblijfsel zouden zijn van dit Almere. Het is hem dus onbekend dat de Moeren, voorheen een gebied met hoog opgegroeid veen, pas in de jaren volgend op 1166 door de abdij ter Duinen uitgeveend werden en dat eerst als gevolg van die uitvening een waterplas ontstond, die in 1620-'27 drooggelegd werd door Wenceslas Coberger (2).

Traiectum, reeds in de Romeinse tijd en verder in talrijke Middeleeuwse bronnen vermeld, is volgens Delahaye niet Utrecht, maar Tournehem.

Traiectum verschijnt voor het eerst in het itinerarium Antonini (± 300) als naam van een plaats aan de Rijnroute tussen *Albanianis* (= Alfen) en *Mannaricium* (= Maurik). Het Latijnse woord *traiectus* betekent „overzetplaats, veer”. Tot hetzelfde woord klimmen Maastricht en Tricht onder Buurmalsen, Gelderland, op. In de vroegste Middeleeuwse vermelding is de umlaut o nog niet aangeduid: 723, kopie eind 11e, *Traiectum*. De umlaut is immers een verschijnsel uit de 8ste eeuw: 753, kopie eind 11de, *Treiecto* 755-68, kopie 9de, *Trehct*. De karolingische renaissance steekt de namen van belangrijke, reeds in de Romeinse tijd bekende plaatsen, in een klassiek Latijns kleedje: vanaf 874 opnieuw *Traiectum*. De huidige vorm verschijnt voor het eerst in 1023, vervalsing 12de eeuw: *Uttret*, *Utrecht*. Dit is een samenstelling met Middelnederlands *ute*, uit, in toponymisch gebruik: buitenwaarts, stroomafwaarts, zeewaarts, zulks ten einde Utrecht te onderscheiden van Maastricht. Cf. Uitbergen naast Destelbergen, Uitkerke, in Friesland Olterterp naast Ureterp.

Delahayes bewering, dat er geen taalkundig verband mogelijk is tussen *Traiectum* en *Utrecht*, raakt dan ook kant noch wal.

Zijn bewering dat ook topografisch *Traiectum* niet Utrecht kan zijn, is eveneens uit de lucht gegrepen. Hij stelt dat ten tijde van het itinerarium Antonini (± 300 , door hem gepostdateerd in de 4de eeuw) de Romeinen Nederland reeds meer dan een eeuw hadden verlaten. Nochtans is de 2de-3de eeuw de bloeiperiode van het Romeinse rijk, ook in Nederland. Dat sedert de laat-romeinse transgressie, die een aanvang neemt ± 270 en door Delahaye geantedateerd wordt midden 3de eeuw, Utrecht overstroomd was door de zee, is eveneens onjuist. Utrecht lag integendeel op de rand van het overstroomde gebied.

Delahaye zelf identificeert *Traiectum* met 877 *Turringahem*, hetgeen een niet te identificeren plaats is in de Terwaangouw, en met Tournehem (1105 kopie 1775 *Turnehem*, ± 1190 kopie ± 1215 *Thornehem*). Nochtans klimt *Turringahem* op tot *Thurninga haim* „woonplaats van de lieden van Thurno”, en Tournehem tot *Thurnahaim* „woonplaats bij de doornen (of bij de grafheuvel?)”. Delahayes identificatie is volstrekt onmogelijk.

Dat *Traiectum* wel degelijk Utrecht is, blijkt uit de identificatie van de vele samen met Utrecht vermelde plaatsnamen in talrijke oorkonden vanaf 753. Indien Delahaye een wetenschappelijk verantwoord werk wilde schrijven, had hij zich wel de moeite mogen getroosten mijn identificaties in de *Diplomata Belgica* en in mijn *Toponymisch Woordenboek* na te gaan en ze desnoods te weerleggen. Zwartmakerij is geen argument.

Noviomagus, een Keltisch woord (*novio-magos*) dat „nieuwe markt” betekent, is volgens Delahaye in bronnen van vóór de 12de eeuw steeds Noyon, nooit Nijmegen. Natuurlijk klimt ook Noyon op tot *Noviomagos* en wordt in menige oude tekst met deze benaming Noyon bedoeld. Er zijn zelfs veel meer gelijknamige plaatsen, bv. *Nouvion-en-Ponthieu*, dat toch veel dichterbij Delahayes kerngebied ligt dan het verre Noyon. Het Romeinse *Noviomagum* aan de Rijnroute tussen Utrecht en Keulen is echter zeer zeker Nijmegen, en alles wijst erop dat ook de karolingische keizerpalts van die naam Nijmegen is.

Mannaricium lag blijkens het itinerarium Antonini aan de

noordelijke Rijnroute tussen Utrecht en Nijmegen. Het is een Germaanse nederzettingsnaam (*Manna-rik-jan*) afgeleid van een Germaanse persoonsnaam *Manna-riks*, hetgeen betekent „rijk aan manschappen” of „mchtig bij de mensen”. Via 997 *Maldericke*, 1222 *Maldrike* is dit Maurik geworden.

Delahaye verwart met *Minariacum*, door hetzelfde itinerarium Antonini vermeld tussen Kassel en Atrecht, en dat een Gallo-Romeinse naam op *-iacum* is, afgeleid van een inheemse persoonsnaam *Minaros* „de kleine”. Delahaye identificeert verder met Meregem = Merville, weer een geheel andere naam (10de *Manrivilla*, 11de *Merengehen*), opklimmend tot *Manahariaca villa* resp. *Manaharinga haim* „woonplaats van de lieden van Manahari” (een Germaanse persoonsnaam). M.i. is *Minariacum* te lokaliseren te Estaires, welke naam betekent „aanlegsteiger” of „trappen”.

Het Romeinse *Lugdunum* lag aan zee, blijkbaar in de buurt van Katwijk. Het is een Keltische naam (*Lugu-dunon*); *Lugus* is een god en *dunon* betekent „burg op een berg” (hier: in de duinen?). Een naamgenoot is Lyon.

Delahaye identificeert met Leulinghen, hetgeen een geheel andere naam is (844-64 kopie 961 *Loningahem*) en opklimt tot *Launinga haim* „woonplaats van de lieden van Launo”.

Albanianis lag blijkens het itinerarium Antonini en de Peutingerkaart aan de noordelijke Rijnroute tussen *Lugdunum* en Vechten. Het is een Gallo-Romeinse naam, afgeleid van een Latijnse persoonsnaam *Albanus* die betekent „afkomstig van Alba Longa”. Het is thans Alfen-aan-de-Rijn. Delahaye identificeert met Alembon (± 1073 kopie ± 1215 *Elembom*), hetgeen een geheel andere naam is met onduidelijke etymologie.

Carvone lag blijkens het itinerarium Antonini en de Peutingerkaart aan de noordelijke Rijnroute tussen Utrecht en Nijmegen. Op grond van de afstanden pleegt men *Carvone* te lokaliseren te Kesteren, Gelderland, waarvan de naam (± 850 , kopie ± 1170 *Castra*) opklimt tot Latijn *castra* „versterking”. Mogelijk is *Carvone* een diminutief op *-one* van *Carvio*, nu Herwen, Gelderland (1ste eeuw *Carvio*, 897 kopie ± 1191 *Harawa*), welke naam via gegermaniseerd *Harwjan* opklimt tot

Belgisch *Karwion*, hetgeen een afleiding is van een persoonsnaam *Karwos* „hert”.

Delahaye identificeert met Carvin (994 kopie midden 11de *Carvin*), hetgeen opklimt tot *Karwinion*, afgeleid van de persoonsnaam *Karwinios* waarin hetzelfde woord *karwos* „hert” schuilt. Carvin ligt echter niet tussen Utrecht en Nijmegen.

Dorostate was een bloeiende koop handelsstad met een muntatelier van internationale betekenis. In 777 wordt *Traiectum* = Utrecht gesitueerd *subtus* „stroomafwaarts” *Dorestato*. In dezelfde oorkonde schenkt koning Karel de Grote aan de Sint-Maartenskerk te Dorestad die *Upkirika* genoemd wordt, het *ripaticum* op de *Lokkia* = Lek, alsmede landerijen bij dezelfde kerk gelegen *inter Hrenum et Lokkiam*, d.i. tussen Rijn en Lek. In de 9de-eeuwse goederenlijst van de Sint-Maartenskerk te Utrecht volgt op de vermelding van *Dorstado* die van *Buosinhem* = Beuzekom en *Riswic* = Rijswijk onder Maurik. In 948 wordt aangestipt dat *Dorsteti* nu *Wik* heet. Het lijkt geen twijfel dat het gaat om Wijk-bij-Duurstede, gelegen aan de Lek tegenover Beuzekom en Rijswijk. Momenteel zijn daar grootscheepse opgravingen aan de gang, die Delahaye zeer ten onrechte belachelijk tracht te maken; ze strekken Nederland integendeel tot roem.

Delahaye identificeert de *Upkirika* met Nortkerque. Volgens hem is *kirika* in *Upkirika* een Romaanse vorm, die dus past in de streek van Audruicq. Delahaye weet dus niet, dat men in de streek van Audruicq tot in de 17de eeuw Nederlands sprak. Hij weet evenmin dat *kirika* (uit Grieks *kyriakon*) de oudere vorm is van Nederlands *kerk*, Duits *kirche*. In het Frans zegt men niet *kirika* (het woord bestaat zelfs niet in het Romaans), maar *église*, uit *ecclesia*.

Denkelijk is *Upkirika* zo te interpreteren, dat deze kerk tijdelijk als tweede bisdomszetel heeft gefungeerd. Want Theudbertus, bisschop van Utrecht, 784-790, heet in een gelijktijdige aantekening *episcopus de Dorostat* (foto; Blok, opus cit., 112). De naam *Dorostate* klimt op tot Belgisch *Dur-ust-ate*, waarin *dur-* ofwel gelijk te stellen is met Keltisch *duro* „poortgebouw, vesting”, ofwel met *dur-* „duren, oud”, dus „oude nederzetting”.

Delahaye identificeert *Dorostate* met Audruicq (1164 *Alderwic*), dat via *Dorewic* zou opklimmen tot Dorestat, telkens met vervanging van een woorddeel. Met evenveel recht kan men beweren dat Londen via Londijs opklimt tot Parijs.

In een Utrechtse oorkonde van 777 identificeert Delahaye *Lisiduna* (= Leusden) met Licques. Dat Leusden bedoeld is, blijkt hieruit dat in een Utrechtse oorkonde van 838 *Lisidinon* onmiddellijk volgt op Zeist, in dezelfde provincie Utrecht. Leusden klimt, evenals Lesdain in Henegouwen en Lesdain in het dep. Nord, op tot Belgisch *Lisidinion*, hetgeen afgeleid is van de persoonsnaam *Lisidinius* „hij die gevolgd wordt, de aanvoerder”. Licques daarentegen (1119 kopie 1775 *Liskes*) klimt op tot Belgisch *Lisikos*, afgeleid van de persoonsnaam *Lisikos* „de magere”.

De *alveus Hemi* in dezelfde oorkonde van 777 wordt door Delahaye geïdentificeerd met de Hem in Noord-Frankrijk. Zoals boven aangetoond, verschijnt de naamvorm Hem echter niet vóór de late 18de eeuw. Het is evident dat de Eem bedoeld is, opklimmend tot *Amis*.

Nog in dezelfde oorkonde van 777 is *Hengistscoto* nu Henschoten onder Woudenberg, prov. Utrecht. De naam klimt op tot *hangista-skaut* (hengst + schoot „beboste hoek hogere grond”). Delahayes identificatie met *Écottes* onder Licques (1164 *Aicotha*) is taalkundig onmogelijk.

Eveneens in dezelfde oorkonde zou *Fornhese* volgens Delahaye Le Fertin zijn. *Mokoroth* (een collectief op *-ôthu-*) Motte-hault te Wissocq, en *Widoc* (een diminutief op *-ok* van *widu* „bos”) Wissocq onder Audrehem (1164 *Wescoth*). Allemaal taalkundig onmogelijk.

Wat Keulen betreft, dient men volgens Delahaye een onderscheid te maken tussen *Colonia Agrippina*, dat inderdaad Keulen was, en *Colonia* zonder meer, dat niet Keulen maar Coulogne (bij Calais) was, welke plaats volgens hem als zeehaven diende voor Keulen en er door een Romeinse weg mee verbonden was. Nu komt in de Romeinse tijd nagenoeg uitsluitend *Agrippina* en verwanten voor, vanaf de vroege Middeleeuwen uitsluitend *Colonia*. Logisch doordenken in de

lijn van Delahaye leidt tot de conclusie dat Keulen gesticht werd in de 11de-12de eeuw.

Een van de hoofdstellingen van Delahaye is dat de vroege (Angelsaksische) missionering van Nederland naar het rijk der fabelen verwezen dient te worden. Al die geloofspredikers (Willibrordus, Bonifatius, Lebuinus, Liudgerus enz.) waren uitsluitend in Noord-Frankrijk bedrijvig. Het oude bisdom Utrecht is een verzinsel van geschiedenisvervalsers.

In 690 landde de H. Willibrordus, van wie totnogtoe aangenomen werd dat hij bisschop van Utrecht geworden is, op zijn tocht van Engeland naar Dorestat op een niet nader bekende plaats aan de Rijnmond (*ostia Reni*). Volgens Thiofrid van Echternach (+1116) in zijn *vita sancti Willibrordi*, die daarbij steunt op een mondelinge traditie uit Grevelingen (= Gravelines), landde Willibrordus, varende op een steen, te Grevelingen. Aangezien Grevelingen in Frankrijk ligt, tilt Delahaye niet zwaar aan de tijdslacune van vier eeuwen maar hecht een onvoorwaardelijk geloof aan het verhaal van Thiofrid. De vraag rijst daarom of een landing te Grevelingen in 690 mogelijk was.

De kustvlakte, de latere polders, was overstroomd sedert ± 270 . Toch moet er een bewoningscontinuïteit geweest zijn op de duineilanden aan de kust. Dit blijkt vooral uit de naam Marck (938 kopie 961 *Merki*), die opklimt tot Belgisch *Markion*, afgeleid van een hydroniem *Marka* „de moerassige”. In het zuidwesten wijst ook de naam Guemps (826 kopie 961 *Ganape*) uit Belgisch *Ganuapion*, plaats waar twee waterlopen samenkomen, op bewoningscontinuïteit. Vroege bewoning moet er eveneens geweest zijn op enkele verhevenheden in de polders: Loon (877 kopie 961 *Loom*), uit *lauhum*, datief meervoud van *lauha*- „bosje op hoge zandgrond”, alsmede Broekburg (988-94, vervalsing vóór ± 1035 , *Brucburgh*) „burg in de broeken of moerassen”.

De aanvankelijk brede Aa-golf lijkt geleidelijk verzand te zijn in de 11de-12de eeuw. In die tijd duiken daar de eerste vermeldingen van nederzettingen op. Grevelingen zelf verschijnt voor het eerst in teksten uit 1040 kopie 1775: *Gravenenga* (betreft dit Saint-Folquin?) en 1097 kopie 1775: *Graveninga*.

De naam *graving*, datief *gravinga*, lijkt afgeleid te zijn van *grava* en moet een zandbank of kiezelzandbank aangeduid hebben (cf. Frans *grève*). Het woord verschijnt voor het eerst als naam van een plaats te Utrecht: 723 kopie eind 11de *cum illo pascue gravenigo*. Vermoedelijk ligt deze vroege tekst betreffende een *graving* te Utrecht ten grondslag aan de legende van de landing van Willibrordus te Grevelingen, toen eenmaal Grevelingen was ontstaan.

In de 11de-12de eeuw is er in de voormalige Aa-golf een systematische benoeming van nederzettingen naar kerkpatronen. In chronologische volgorde verschijnen:

1040 kopie 1775 *aeclesia sancti Folquini*, 1119 kopie 12de *Sancti Folquini kerca*;

1113 kopie ± 1220 *Sancti Petri bruch*;

1114 kopie 1775 *apud Sanctum Willebrordum*, 1125 kopie 1775 *in parrochia Sancti Willibrordi* (= Grevelingen);

1114 kopie *ecclesiola sancti Nicolai*;

1117 *aeclesia sancti Audomari*, 1119 kopie eind 12de *Sancti Audomari kerca*;

1119 kopie *de Sancto Georgio*.

Het betreft: Saint-Folquin, Sint-Pietersbroek = Saint-Pierre-Brouck, Grevelingen, Saint-Nicolas, Saint-Omer-Capelle, Sint-Joris = Saint-Georges-sur-l'Aa. Later komt daar nog Sainte-Marie-Kerque bij.

Het lijkt geen twijfel dat het om een naamgevingsmode gaat, oorspronkelijk gepropageerd vanuit de Sint-Bertijnsabdij. Sint Joris, sint Nikolaas, sint Pieter, Onze Lieve Vrouw en hoogstwaarschijnlijk sint Audomarus en sint Folquinus hebben in deze parochies nooit een voet gezet. Sint Willibrord behoort tot dezelfde namenmode.

Het lijkt uitgesloten te zijn dat er te Grevelingen bewoning was vóór de 11de eeuw en dat Willibrordus daar voet aan wal zette in 690.

Over de vroegste geschiedenis van Grevelingen zijn we thans goed ingelicht (3). Er is al een haven te Grevelingen in 1101. Een grafelijke tol wordt er vermeld in 1107 en in 1127. In 1109-'11 schenkt graaf Robrecht II aan de Sint-Bertijnsabdij een

stuk grond te Sint-Willibrord Grevelingen; het wordt in 1159 een berquaria genoemd en is dan al gedeeltelijk door duinzand overstoven. In de 12de eeuw (dus ten vroegste in 1109-'11) bezit de Sint-Bertijnsabdij te Grevelingen een cella, waarin monniken verblijven; deze cella wordt kort vóór 1186 parochiekerk van Grevelingen. In 1163 sticht graaf Filips van de Elzas de stad Grevelingen.

Het Willibrorduspatrocinium te Grevelingen bewijst niets voor een lijfelijke aanwezigheid van Willibrordus. Andere Willibrorduspatrocinia in dezelfde streek, door Delahaye aangehaald, berusten op verwarring met Grevelingen. Poperinge zou, beweert hij, oorspronkelijk sint Willibrord als patroonheilige gehad hebben, die vervolgens de plaats moest ruimen voor sint Bertijn, nadat de kerk in het bezit was gekomen van de Sint-Bertijnsabdij. Evenwel verschijnt Poperinge en de kerk aldaar voor het eerst in een goederenlijst van de Sint-Bertijnsabdij van 844-64: *in Pupurninga villa habet ecclesiam ...* (Diplomata Belgica, 60). *Pupurningahem* wordt dan nogmaals vermeld in een opsomming van bezittingen van dezelfde abdij in 877 (Diplomata Belgica, 77). In geen van beide teksten wordt het patrocinium opgegeven. De oorkonde van 1159, door Delahaye aangehaald, betreft niet Poperinge maar Grevelingen, en Delahayes vertalingen van passussen uit deze oorkonde bewijzen dat hij van het Latijn bitter weinig snapt. Ook wat hij in verband met Marck en Broekburg meedeelt, slaat in werkelijkheid op Grevelingen.

Klemskerke zou, beweert Delahaye, zijn naam danken aan de H. Willibrordus, die hier een kerk gesticht zou hebben. Inderdaad kreeg de H. Willibrordus bij zijn bisschopswijding als tweede naam die van Clemens mee. Net als Grevelingen ligt Klemskerke in de kustvlakte, die van de late 3de eeuw tot in de 9de eeuw voor ebbe en vloed lag. Te Klemskerke kan in de 7de-8ste eeuw geen nederzetting en nog minder een kerk geweest zijn. De vele dorpsnamen op *-kerke* en *-kapelle* in de Westvlaamse polders verschijnen pas in de 11de-12de, soms zelfs eerst in de 13de eeuw. Wel is Klemskerke er het vroegste voorbeeld van (1003 kopie midden 11de *Clemeskirca*). De persoonsnaam in deze plaatsnamen is bijna altijd die van

de plaatselijke heer die de kerk stichtte en er dan ook de eerste eigenaar van was, zelden (behalve in de streek van Grevelingen) de patroonheilige. Klemskerke behoort tot de laatste categorie: de kerk is gewijd aan de H. Clemens, paus en martelaar, die leefde ± 100 en wiens feest in de Nederlanden gevierd werd op 23 november. Enig verband tussen Klemskerke en Willibrordus is er niet.

In zijn kalendarium, dat bewaard wordt in de Nationale Bibliotheek te Parijs, heeft Willibrordus eigenhandig genoteerd dat hij in 690 aangekomen is in het Frankische rijk; een foto van deze bladzijde bij Blok, op. cit., 48. Delahaye stelt dat dit kalendarium uit de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars afkomstig moet zijn, niet uit Echternach (hetgeen een van de bewijzen zou moeten zijn dat Willibrordus in de streek van Sint-Omaars thuishoort, niet te Echternach), omdat, zo beweert hij, het archief en de bibliotheek van de Sint-Bertijnsabdij tijdens de Franse Revolutie overgebracht werden naar Parijs. Het is net andersom. De handschriften van de Sint-Bertijnsabdij zijn toen deels naar de Stadsbibliotheek te Sint-Omaars, deels naar die te Boulogne overgebracht; het archief van de Sint-Bertijnsabdij werd toen te Sint-Omaars zelf vernietigd. Daarentegen werden de meeste handschriften van Echternach eerst naar Luxemburg en vandaar in 1801 naar de Nationale Bibliotheek te Parijs overgebracht (4).

Het kalendarium van Willibrordus is wel degelijk te Echternach ontstaan. Het werd geschreven tussen 703 en 709 en is volgens Bernhard Bischoff, de gezaghebbende specialist in karolingisch schrift, van dezelfde hand als het Maihinger evangeliarium, waarin Oudengelse en Oudhoogduitse glossen aangebracht zijn en waarin ook een opdracht voorkomt aan een scribent Laurentius, die van 704 tot 721 vermeld wordt te Echternach (5).

Een in dit kalendarium optredende tweede hand wordt door Delahaye, artikel p. 200 regel 27, gedateerd kort na 846, en op dezelfde bladzijde regel 48 kort na de dood van Willibrordus, d.i. kort na 739. De bedrijvigheid van deze scribent zou zich dus over een periode van ten minste 107 jaar uitgestrekt

hebben, zodat de man meer dan 125 jaar oud zou zijn geworden.

Een aantekening van deze tweede hand, namelijk *Bertuini presbyteri*, zou volgens Delahaye op abt Bertinus van Sint-Bertijns betrekking hebben. Deze wordt nochtans in teksten uit Sint-Bertijns, waar volgens Delahaye het kalendarium Willibrordi zich bevond, steeds *Bertinus abba* genoemd. Nergens komt bij mijn weten als naam van deze heilige *Bertuinus* voor. Overigens zijn *Bertinus* en *Bertuinus* twee verschillende namen. *Berthin* is een diminutief van *berht* „schitterend”, *Berhtwini* is een compositum van dezelfde stam met *wini* „vriend”.

Bedoelde aantekening staat naast 11 juli. Dit zou volgens Delahaye de translatio van de H. Bertinus zijn. Eg. Strubbe en L. Voet geven als feest van de translatio sancti Bertini evenwel 16 juli op (6).

Willibrordus stichtte zijn abdij te *Epternacum*. Deze naam, afgeleid van Keltisch *epatos* „ruiter”, leidt via 698 *Epternacus*, 704 *Epternacum*, 895 *Efternaca* tenslotte tot Echternach. De evolutie van *pt* via *ft* tot *cht* is normaal in het Rijnlands en het Zuidnederlands.

Delahaye daarentegen identificeert *Epternacum* met *Éperlecques* = Sperleke, waar volgens hem de abdij oorspronkelijk zou zijn gesticht en later, met behoud van de naam, naar Echternach zou zijn overgebracht. *Éperlecques* (9de kopie 11de *Spirliacus*, 1069 kopie ± 1215 *Sperleca*) is echter een geheel andere naam, opklimmend tot Gallo-Romeins *Spuriliacum*, afgeleid van de persoonsnaam *Spurilius*, bij Latijn *spurius* „buitenhuwelijks kind”; voor de ontronde umlaut *i* uit *u* cf. Latijn *puteus* dat Westvlaams *pit* geworden is, enz.

Willibrordus stierf in 739 en wel, volgens een ononderbroken Echternachse traditie, te Echternach. In 1712, schrijft Delahaye, werden te Abbeville zakken met beenderen ontdekt die het corpus van de H. Willibrordus zouden zijn. Omdat Abbeville in Frankrijk ligt, is Delahaye er stellig van overtuigd dat de relikwieën van Abbeville echt zijn en die van Echternach vals. Dat men de beenderen van Abbeville, gesteld dat ze nog

bestaan, eens aan een C-14 proef onderwerpe om de ouderdom ervan vast te stellen.

Volgens Delahaye zou er in Nederland en in het Rijnland vóór de 14de eeuw geen enkel spoor aan te wijzen zijn van een verering van de H. Willibrordus; in Vlaanderen en in Noord-Frankrijk daarentegen zou die verering overvloedig voorkomen. Het is opnieuw net andersom. In het oude graafschap Vlaanderen zie ik alleen Hulst (in het bisdom Utrecht!), Knesselare, Middelkerke, Wulpen en Grevelingen. Talrijk zijn daarentegen de Willibrordus-patrocinia in Holland, Utrecht, Noord-Brabant en het Rijnland.

Maurice Coens heeft bewezen dat de vita Lebuini als model gediend heeft voor de vita Livini (7). De H. Livinus, vereerd op dezelfde dag (12 november) als de H. Lebuinus, is een fictief personage uit de 11de eeuw, gecreëerd in de Gentse Sint-Baafsabdij. In zijn boek beweert Delahaye dat Coens zich vergist heeft en dat integendeel de vita Livini als model gediend heeft voor de vita Lebuini. Maar in zijn artikel insinueert Delahaye dat Coens bewezen heeft dat Lieven echt en Lebuinus vals is.

Volgens de vita sancti Liudgeri (eerste helft 9de, kopie eerste helft 11de eeuw) lag *Daventre* aan de IJsel. Een doorlopende reeks attestaties bewijst dat dit Deventer is. Zo bv. worden in 896 *Davantre* en *Tiale* (= Tiel) vermeld samen met *Dorestadio*. De naam klimt op tot Belgisch *Dabandra* „het geschikte, goede water”, gegermaniseerd als *Davantrô*. Delahaya daarentegen identificeert met Desvres (1172 kopie 1775 *Deverna*, 1215 *Divernia*), hetgeen opklimt tot Belgisch *Diwiarna* „het heilige water”. Te Desvres ontspringt een beek waarvan de bron thans de naam draagt van Fontaine-Dieu. Identificatie van *Daventre* met Desvres is taalkundig onmogelijk.

Delahaye omzeilt de moeilijkheid door te stellen dat 896 *Tiale*, door hem *Tilia* gespeld, Tilques is. Tilques (1139 *Tilleke*) klimt evenwel op tot Gallo-Romeins *Tilliacum*, van de Latijnse persoonsnaam *Tillius*. *Tiale* daarentegen, waarvan een ononderbroken reeks attestaties bewijst dat het Tiel is, is afgeleid van hetzelfde woord *teul* dat ook in Tielt schuilt en dat een

substraatwoord is uit het Belgisch, verwant met Nederlands *(bloemen)tuil*.

De gouw *Islo* is genoemd naar de (Gelderse) IJsel. De lokalisatie wordt bewezen door vermeldingen in deze gouw van o.m. 794 *Withmundi* = Wichmond onder Warnsveld, 797 *Ocanni* = Oeken onder Brummen, 838 *Ductinghem* = Deutekom. Delahaye daarentegen identificeert met „het land van Lijzel”. Hij zegt niet waar dit ligt, maar ik vermoed dat hij de kasselrij Rijsel bedoelt. Rijsel = Lille (1063 *Insula*, 1066 *Isla*) is genoemd naar een eiland (Latijn *insula*) in de Deûle (*ter Isel, à l'Île*). De kasselrijen ontstaan eerst in de 11de eeuw; voordien lag Rijsel in de gouw Mélandois. Een identificatie van *Islo* met Rijsel is absurd.

Huilpa, waar Liudgerus een kerk bouwde, lag volgens zijn vita aan de IJsel. Het is Wilp (1225 *Wilpe*), onder Voorst, Gelderland. De naam klimt op tot *Hwilapô*, germanisering van Belgisch *Kwilapa* „rustig water”. Wulpen is etymologisch hetzelfde. Delahaye daarentegen identificeert met Oppy (1104 kopie 12de *Wipi*), hetgeen opklimt tot Gallo-Romeins *Ulpia-cum*, van de Latijnse persoonsnaam Ulpus.

En zo kan men verder gaan. Alle identificaties van Delahaye zijn onmogelijk. Geen enkele bewering van Delahaye bevat waarheid. Hij houdt zijn lezers, met een beroep op de Absolute Waarheid die God is, op een grandioze manier voor de gek. Ik heb mijn tijd nodig voor creatief wetenschappelijk werk.

Noten:

(1) Uitgave Ioh. Heller in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, tomus XXIV, Hannover, 1879, 550-642. Zie p. 589.

(2) Adriaan Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen, 1965, 43-44.

(3) Adriaan Verhulst, *Un exemple de la politique économique de Philippe d'Alsace: la fondation de Gravelines (1163)*, in *Cahiers de civilisation médiévale* 10, Poitiers, 1967, 15-28.

(4) Rolf Bergmann, *Mittelfränkische Glossen*, Bonn, 1966, 67.

(5) Rolf Bergmann, *Zur Stellung der Rheinlande in der althochdeutschen Literatur aufgrund mittelfränkischer Glossen*, 316 (*Rheinische Vierteljahrsblätter* 31, 1966-'67, 307-321).

(6) Eg. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, 1960.

(7) M. Coens, *L'auteur de la Passio Livini s'est-il inspiré de la Vita Lebuini?*, in *Analec-ta Bollandiana* 70, 1952, 285-305.

Résumé:

Dans l'article cité, l'auteur croit pouvoir démontrer que l'histoire des Pays-Bas septentrionaux et de l'Allemagne du Nord avant le XIe siècle, telle qu'on la présente habituellement, est une falsification. En réalité, tous les toponymes cités dans des textes de l'Antiquité et du haut Moyen Age se rapporteraient à des lieux situés dans le nord de la France, tout particulièrement dans la région de Calais-Saint-Omer. C'est ici que tous les événements se seraient passés. Pour avancer cette thèse, l'auteur se base sur des éditions souvent défectueuses et n'a consulté qu'exceptionnellement les *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, édités par A.C.F. Koch et moi-même, et mon *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Ce sont ces deux livres qui auraient pourtant dû fournir la base pour le travail entrepris par M. Delahaye.

Dans l'opinion de M. Delahaye, le Rhin ne serait pas le Rhin mais au contraire la Hem, affluent de l'Aa, qui, sous ce nom, n'apparaît toutefois que depuis la fin du XVIIIe siècle. Dans son opinion, *Trajectum*, dont on ne saurait douter qu'il s'agit de la forme ancienne du nom de la ville qui s'appelle actuellement Utrecht, serait au contraire Tournehem, dont l'étymologie est pourtant tout à fait différente. La frontière nord de l'empire romain ne se situerait pas sur le Rhin, mais sur la Hem et dans une région mal définissable de la France du Nord.

Le *Flevum* de l'Antiquité et l'*Almere* du haut Moyen Age ne seraient pas la Zuiderzee (IJsselmeer). Ce seraient au contraire d'anciens noms de la région de Calais-Dunkerque. Pour avancer ceci, il s'appuie sur «d'anciens textes» qu'il n'ose nommer. Or, il s'agit de la *Historia Comitum Ghianon-sium* de Lambert d'Ardres. Dans cette chronique figure en effet un certain Almarus, mais Lambert d'Ardres dit expressément que c'est un seigneur habitant Audruicq. La Fleur, avec laquelle M. Delahaye identifie le *Flevum* de l'Antiquité, est citée également dans cette chronique, mais c'est le nom d'un donjon érigé à Bourbourg et appelé ainsi parce qu'il hébergeait la fine fleur de la chevalerie.

Saint Willibrord, le futur évêque d'Utrecht, n'aurait pas débarqué en 690, en venant d'Angleterre, près de l'embouchure du Rhin, mais au contraire à Gravelines, où il est patron d'église. Toutefois, Gravelines était situé alors en plein golfe de l'Aa et celui-ci ne s'est desséché qu'au cours du XIe siècle. L'introduction de noms de saints dans la nomenclature des paroisses situées dans l'ancien golfe de l'Aa (Saint-Pierre-Brouck, etc.) appartient à une mode onomastique qui ne date que des XIe-XIIIe siècles et qui ne prouve nullement la présence corporelle de ces saints à ces endroits au temps passé. M. Delahaye multiplie les lieux du nord de la France où saint Willibrord aurait été vénéré, en faussant des textes qui, en réalité, ne se rapportent pas à Poperinge etc., mais à Gravelines. *Epternacum*, où saint Willibrord a fondé une abbaye, ne serait pas Echter-nach mais au contraire Éperlecques, dont les formes anciennes (IXe siècle *Spirliacus* etc.) sont pourtant tout à fait différentes.

Le champ d'action des autres missionnaires des Pays-Bas septentrionaux (les saints Boniface, Lebuinus, Liudgerus etc.) se serait également restreint au nord de la France. Deventer, en effet, ne serait pas Deventer mais Desvres, bien que les formes anciennes diffèrent totalement. Et ainsi de suite.

Les nombreuses nouvelles identifications proposées par M. Delahaye sont toutes impossibles. Son article fourmille d'assertions non véridiques. Cet article est une falsification grossière d'un bout à l'autre.